

УДК 316.4.051.63

В.Інклюд

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕДАЧІ СОЦІАЛЬНОГО ДОСВІДУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Стаття аналізує особливості передачі соціального досвіду в сучасному суспільстві. Розглядаються зміни в об'єкті і суб'єктах, каналах і механізмах, інтенсивності, організованості та інших динамічних характеристиках даного процесу. Досліджується виникнення префігуративної моделі міжпоколінної трансляції нових знань і технологій.

Keywords: *transfer of social experience, sociocultural transformations, Internet, communication, prefigurative model.*

Ключові слова: *передача соціального досвіду, соціокультурні трансформації, Інтернет, комунікація, префігуративна модель.*

Ключевые слова: *передача социального опыта, социокультурные трансформации, Интернет, коммуникация, префигуративная модель.*

Соціокультурні перетворення останніх десятиліть ставлять перед дослідниками гуманітарної сфери нові виклики. Одним із ключових є аналіз співвідношення в сучасних реаліях консервативних й інноваційних тенденцій: соціального відтворення, наступності, з одного боку, й численних соціальних трансформацій – з другого. Природно за умов прискореної соціальної динаміки відповідного аналізу потребує не лише цілісна система суспільства, а й окремі соціальні феномени, що входять до її складу. Навіть ті явища і процеси, яким у класичній соціологічній теорії приписувалися характеристики незмінності, усталеності, традиційності, на сьогодні не можуть бути адекватно пояснені без урахування напрямів їх оновлення і модифікації, що пов'язано з необхідністю перегляду попередніх наукових уявлень.

Зазначене повною мірою стосується і процесу передачі соціального досвіду. Не заперечуючи значущості останнього для збереження консервативних аспектів життєдіяльності соціуму, слід водночас відмовитися від практики його висвітлення поза інноваційним контекстом. Пронизуючи всі сфери суспільства, впливаючи на ефективність функціонування кожного соціального суб'єкта, він, у свою чергу, зазнає детермінуючого впливу багатьох чинників і на зміни соціального середовища реагує зміною власних параметрів. Масштабні соціокультурні трансформації сучасності прямо чи опосередковано знаходять свій вияв у формуванні нових характеристик даного процесу, його перебіг дедалі більше набуває особливостей, які не спостерігалися на попередніх історичних етапах. Без виокремлення цих особливостей, їх належного теоретичного осмислення досягти адекватного соціологічного розуміння як передачі соціального досвіду, так і актуальних тенденцій суспільного розвитку в цілому навряд чи можливо.

Науковим підґрунтям дослідження окресленої проблематики слугують дві групи концепцій. Першу становлять доробки Д.Белла, О.Тофлера, А.Турена, М.Маклюена, П.Друкера, З.Баумана, Ж.Бодріяра, М.Кастельса та інших авторів, які намагаються дати комплексний аналіз соціальних трансформацій другої половини ХХ – початку ХХІ століття, звертаючись до понять постіндустріального, посткапіталістичного, постмодерного, інформаційного, комунікативного, мережевого, глобалізованого суспільства. Потребує уваги і подальша розробка їхніх ідей, зокрема, у працях Я.Безена, Д.Рула, Б.Крінгс, І.Мальковської, Н.Коритнікової, Д.Іванова, Ф.Юрлова, Т.Рудницької. З погляду висвітлення особистісних аспектів соціальних перетворень слід відзначити внесок В.Ядова, Є.Данилової, І.Предборської, О.Злобіної.

До другої групи належать концепції, що розкривають сутність процесу передачі соціального досвіду в його особистісному, інституційному і поколінному вимірах. Насамперед йдеться про численні варіанти теорії соціалізації,

представлені в роботах Г.Тарда, З.Фрейда, Т.Парсонса, Дж.Міда, Е.Еріксона, А.Бандури, Ж.Піаже, Л.Кольберга, У.Бронфенбреннера, Д.Ельконіна, П.Бергера і Т.Лукмана, М.Лукашевича та багатьох інших. Сюди ж мають бути віднесені й наукові пошуки в царині соціальної наступності, трансмісії культури (К.Мангейм, А.Флієр, І.Суханов, Р.Ануфрієва), а також з огляду на те, що передача соціального досвіду здійснюється соціально-комунікативним шляхом, – загальні положення теорії соціальної комунікації.

При цьому доводиться констатувати майже повну відсутність спроб об'єднати дві концептуальні лінії. У більшості випадків передача соціального досвіду розглядається в контексті соціального відтворення, а не розвитку, традиціоналізму, а не інноваційності. Висвітленню її сучасних особливостей присвячено досить незначну кількість публікацій (показовими можна вважати окремі праці І.Кона, Г.Андреєвої, О.Дубовської, А.Мудрика, В.Москаленко, А.Ковальнової), які до того ж пропонують скоріше фрагментарний, аніж системний погляд на актуальні тенденції сьогодення. Переважно їх тематика обмежується колом питань, пов'язаних з функціонуванням телебачення як впливового інституту-транслятора соціального досвіду, діяльність якого зменшує ефективність діяльності сім'ї і школи і знижує контрольованість соціалізації, посилюючи водночас значення активності самої дитини в засвоєнні знань, умінь, навичок, соціальних норм і зразків поведінки. Інший напрям теоретизування стосується зміни моделі міжпоколінних відносин, втім, він значно меншою мірою представлений у науковій літературі. Дослідники, апелюючи до тези М.Мід про можливість передачі соціального досвіду від молоді до людей старшого віку, висловлюють дане припущення без відповідної аргументації: не розкриваються ані необхідні передумови становлення нової моделі, ані орієнтовні масштаби її поширення в суспільстві порівняно з моделлю традиційною.

Закономірно, ці аспекти потребують свого подальшого вивчення. Так само його потребує чимало інших іннова-

ційних тенденцій передачі знань, умінь, норм і т.д., що взагалі не знайшли відображення в змісті наукових публікацій, хоча, постаючи об'єктивним наслідком соціальних перетворень, мали б перебувати у фокусі соціологічної теорії.

Мета статті – дотримуючись принципів комплексності і всебічності аналізу, сформувати цілісне бачення ключових особливостей передачі соціального досвіду в сучасному суспільстві, простежити зміни визначальних характеристик даного процесу у їх взаємозв'язку із процесами соціокультурних трансформацій.

Конкретизуючи вихідні поняття дослідження, зауважимо, що передача соціального досвіду являє собою соціально-комунікативний процес, у ході якого елементи соціального досвіду, властиві одному соціальному суб'єкту, завдяки посередництву знакових систем і/чи матеріальних об'єктів стають доступними для сприйняття і засвоєння іншим соціальним суб'єктом, вбудовуючись, таким чином, у структуру його соціального досвіду. Подібними елементами залежно від ситуації можуть виступати знання, вміння, навички, технології, нормативно-ціннісні регулятори і рольові моделі діяльності і взаємодій – як консервативні, представлені у вигляді традицій, звичаїв, ритуалів, так і нові, що продовжують розвиватися.

За своїми сутнісними ознаками передача соціального досвіду має соціокультурну природу, відтак з-поміж численних факторів її детермінації найпомітнішим є вплив процесів і феноменів соціокультурної сфери. Спираючись на концептуальні засади, викладені у працях Н.Черниш, А.Ахієзера, Н.Лапіна та інших теоретиків, останню розуміємо як сферу життєдіяльності соціуму, що охоплює сукупність соціальних відносин між суб'єктами різного рівня, їх комунікативні зв'язки, соціальну свідомість і, звісно, культуру у всій множині її складових, включаючи, зокрема, соціально-досвідні елементи [1–4].

Принцип врахування історичного контексту спонукає розглядати відповідні явища з погляду сучасності, беру-

чи до уваги динамічні перетворення тих чи інших соціокультурних аспектів. Категоріальним інструментом їх осмислення слугує поняття трансформації, що визначається як істотні зміни, зумовлені впливом нововведень на традиційні структури [5, с. 77]. Соціологічна практика сформувала два семантичні виміри його використання: перший стосується аналізу процесів на пострадянському просторі, пов'язаних з розпадом тоталітарної системи і побудовою демократичного устрою, другий – загальноцивілізаційних процесів переходу суспільств до нової – постіндустріальної, інформаційної, глобалізованої – стадії розвитку, що бере свій початок у 1960–1970-х роках і триває донині [6–9]. У даному дослідженні акцентується другий відтінок семантики поняття.

Порівняння актуальних соціокультурних реалій з реаліями середини ХХ ст. дає змогу виділити такі трансформаційні тенденції, як: зростання соціального й економічного значення культурних ресурсів, насамперед знання і освіти, що дає підстави західним науковцям говорити про виникнення т. зв. феномену суспільств, заснованих на знанні (social-based society); комунікативні зміни – масове поширення телебачення, поширення технологій мобільного зв'язку і, головне, поява Інтернет-мережі, створення віртуального простору соціальних взаємодій; зумовлена новими комунікативними можливостями соціокультурна глобалізація, подолання бар'єру географічної дистанції в соціальних контактах; руйнування системної цілісності культури, перетворення її на еkleктичну єдність суперечливих елементів (мозаїчність культури); загострення проблеми втрати смислів, розмивання соціальної ідентичності суб'єкта як особистісне відображення культурних суперечностей [9–12].

Окремо слід відзначити тенденцію прискорення соціокультурних перетворень: якщо раніше вони відбувалися впродовж життя кількох поколінь, то нині – впродовж кількох десятиліть, а то і років. “Таким чином, – характеризує ситуацію З. Бауман, – у сучасному світі мало що

може вважатися плідним і надійним, таким, що нагадує щільно зіткану основу, в яку можна вплести маршрут власного життя” [13, с. 109]. У минулому непомітні для свідомості пересічного індивіда, сьогодні зміни стали невід’ємною рисою нашого існування, впливаючи і на сприйняття соціального середовища, і на вибір моделей поведінки у ньому. Далекосяжні плани, розраховані на тривалий період реалізації, дедалі частіше поступаються місцем короткотерміновим стратегіям, а ризик соціальної дезадаптації стає одним з провідних [14–16].

Висока інтенсивність перебігу трансформацій поряд з нововведеннями у комунікативній царині є тим провідним фактором, що визначає особливості передачі соціального досвіду в сучасному суспільстві. Подальший аналіз присвячений відповіді на питання, як саме змінюється даний процес.

По-перше, зміни стосуються соціального досвіду як об’єкта передачі. У контексті соціокультурних перетворень зростають темпи його оновлення, відтак у структурі досвіду і, відповідно, в трансляційних потоках збільшується частка інноваційних компонентів порівняно з традиційними. Насамперед це забезпечується завдяки виробництву і впровадженню нових знань, технологій, що супроводжується деактуалізацією попередніх алгоритмів діяльності. У результаті змінюється критерій адаптивного потенціалу особистості – тепер не обсяг досвіду, а вміння швидко засвоювати його нові елементи, водночас відмовляючись від використання тих, які втратили свою актуальність, є запорукою соціального успіху.

По-друге, з’являється Інтернет як новий канал і Інтернет-комунікація як новий механізм передачі соціального досвіду. На відміну від телебачення, про роль якого згадувалося вище, і решти засобів масової комунікації специфіка Інтернету полягає в тому, що він не виконує функцій оцінки і селекції трансльованого досвіду, не навіює і не переконує, тобто є каналом, середовищем, але не суб’єктом трансляції. Відсутність фільтрів уможлиблює безпереш-

кодну передачу і сприйняття найрізноманітніших знань, норм і практичних моделей дії/взаємодії, у тому числі таких, що мають недостатню утилітарну ефективність або ж антисоціальний характер. Звідси підвищені вимоги до активності суб'єкта–отримувача соціального досвіду.

Варто зауважити, що, окрім вибору й інтерпретації, остання набуває у Мережі додаткового вияву. Замість типової для інших ЗМК стратегії споживання тут домінує стратегія пошуку потрібного досвіду й інформації, особливо, коли йдеться про їх спеціалізовану, пов'язану з певною професійною діяльністю складову. До речі, Інтернет можна назвати першим неспеціалізованим (відкритим для вільного доступу) каналом трансляції спеціалізованих знань і технологій.

У віртуальному просторі досвід передається за допомогою кількох соціальних механізмів. Це і опосередковане комп'ютером міжособистісне спілкування, і навчання (наприклад, дистанційна форма здобуття освіти) і, завдяки наявності електронної преси (а почасти і радіо, телебачення), масова комунікація. Поряд з ними функціонує механізм власне Інтернет-комунікації, відмітною рисою якого є встановлення двобічного анонімного комунікативного зв'язку між суб'єктами.

Щодо соціально-психологічних механізмів передачі досвіду – на відміну від соціальних забезпечують не стільки зовнішньоформальні, скільки внутрішньосмислові аспекти даного процесу, – поширення анонімності у віртуальних контактах, сприйняття одне одного виключно на основі сконструйованих мережевих ідентичностей, які, за даними досліджень [17], помітно відрізняються від ідентичностей реальних, має своїм наслідком зниження надійності соціальної ідентифікації. Це, у свою чергу, негативно відбивається на ефективності засвоєння трансльованих знань і поведінкових моделей, адже ідентифікація є одним із ключових механізмів визначення міри їх суб'єктивної актуальності. Зазвичай хід міркувань суб'єкта приблизно такий: якщо я за певними ознаками є таким самим (такою

ж), як і транслятор досвіду, належу до тієї ж соціальної спільноти, до якої належить він, отже, існує певна подібність проблем і ситуацій, з якими ми стикаємось. Тому актуальний для нього досвід зі значною мірою вірогідності є актуальним для мене. В умовах Інтернет-комунікації наведена схема не працює: оскільки немає певності, що презентована справжня ідентичність комунікатора, передані ним елементи досвіду засвоюються поверхово і рідко відтворюються у власній діяльності.

Утім, повернемося до питання Інтернету як каналу трансляції. Його поява стала другим після появи телебачення чинником, що суттєво збільшив кількість доступних комунікативних джерел отримання соціального досвіду. Потенційно транслятором соціальних норм, цінностей, звичаїв тощо може виступати кожен користувач Мережі. При цьому долається не лише просторова дистанція (популярний серед дослідників феномен глобалізації), а й дистанція соціальна – у віртуальному просторі і за посередництва телебачення передача соціального досвіду відбувається навіть між представниками тих груп і спільнот, що належать до різних суспільних страт і не мають безпосередніх соціальних контактів.

У результаті змінюються межі впливу мікросоціуму як фактору соціалізації. Якщо раніше локальне соціокультурне середовище повністю детермінувало зміст норм і моделей поведінки, що можуть і повинні бути засвоєні конкретним індивідом, то в епоху новітніх інформаційних технологій воно виконує дану функцію лише частково. Водночас домінуючий вплив мікрочинників на формування внутрішньоособистісної структури соціального досвіду зберігається, позаяк саме в найближчому соціальному оточенні набуваються його первинні, базові елементи, що надалі визначають сприйняття і оцінку наступних.

Загалом розвиток трансляційних каналів, зростання їх доступності для широкого кола користувачів інтенсифікують процес передачі соціального досвіду в суспільстві, роблять його менш контрольованим і виразно альтернативним.

Розглянуті зміни у об'єкті й каналах передачі соціального досвіду зумовлюють *низку актуальних тенденцій, що пов'язані із суб'єктами даного процесу*. Зокрема, йдеться про породжену сучасністю проблему суб'єктного вибору із множини елементів досвіду, що стосується як комунікативної ролі його отримувача, так і комунікативної ролі передавача.

Щодо першої висновки, зроблені під час висвітлення питання Інтернету, із деякими корективами можуть бути поширені й на загальносоціальний контекст. Співприсутність у суспільстві великої кількості суперечливих, а подеколи і взаємовиключних за змістом потоків соціального досвіду створює ситуацію, коли одночасне внутрішнє прийняття сприйнятих із різних комунікативних джерел норм, цінностей і поведінкових патернів виявляється неможливим. Їх засвоєнню має передувати індивідуальний відбір, здійснений на основі когнітивного механізму порівняння – порівняння представлених альтернатив між собою і порівняння кожної з них із уже наявними компонентами структури особистості. Як наслідок, у сучасному соціумі активність суб'єкта–отримувача соціального досвіду переорієнтовується з виключно інтерпретативної, що була характерною для попередніх історичних етапів, на інтерпретативно-селективну діяльність. Зазначене, однак, не стосується ранніх етапів соціалізації, адже згідно із встановленими закономірностями розвитку психіки [18; 19] здатність до рефлексії формується в індивіда не раніше підліткового віку.

Суб'єктний відбір отриманих комунікативним шляхом елементів соціального досвіду, що підлягають засвоєнню, спирається на два ключові принципи: принцип відповідності (принаймні несуперечності) існуючій на даний момент системі соціального досвіду конкретного суб'єкта; принцип часової і просторової актуальності (врахування історичних і локально-соціальних умов). У міру прискорення темпів соціокультурних трансформацій вони дедалі

частіше вступають у суперечність один з одним, яка завершується, залежно від обраних пріоритетів, внутрішньо-особистісними перетвореннями або кризою соціальної дезадаптації. При цьому чим старшою є особа, тим вищим є ризик другого, деструктивного наслідку.

Інтенсивними трансформаційними процесами детермінована і проблема вибору, з якою стикаються суб'єкти-передавачі соціального досвіду. Насамперед маються на увазі ті з них, для кого відповідна комунікативна позиція не є ситуативною, а визначена їх соціальною функцією: батьки, вихователі, вчителі; сім'я і школа як цілісні соціальні інститути. У своїй сукупності вони забезпечують реалізацію організованої цілеспрямованої частини передачі соціального досвіду в суспільстві, зокрема здійснюють первинну соціалізацію, у період якої набувається базовий структуроутворюючий шар знань, умінь, навичок, соціальних норм і моделей поведінки. З огляду на швидке оновлення соціального досвіду кожен такий суб'єкт опиняється в ситуації, коли ті елементи, що закладаються ним як соціальна основа юної особистості і надалі, як неодноразово підкреслювалось, зумовлюють сприйняття усіх наступних, найближчими роками можуть не лише втратити свою соціальну ефективність, а й перешкоджати успішній індивідуальній адаптації до змін. Звідси необхідність вибору, ґрунтованого на прогнозі соціокультурного розвитку, адже організовано і цілеспрямовано повинні передаватися передусім ті знання, норми, цінності і т.д., що поряд з високою поточною актуальністю оцінюються як актуальні на перспективу.

Однак навіть за умови належного моніторингу інноваційних тенденцій і регулярного перегляду навчальних програм похибки соціального прогнозування не дають підстав сподіватися, що освіта, здобута на початку життя, забезпечить достатній адаптивний потенціал на майбутнє. У зв'язку з цим потребує уваги ще одна сучасна особливість, що стосується суб'єктів передачі соціального

досвіду, а саме зменшення вікової детермінації їхніх комунікативних позицій. Якщо раніше роль передавача соціального досвіду у віковому аспекті досить жорстко закріплювалась за дорослими і літніми людьми, а роль отримувача, відповідно, за дітьми та молоддю, що знайшло відображення в численних теоретичних періодизаціях соціалізаційного процесу [20; 21], то сьогодні даний розподіл нівелюється. Високі темпи соціокультурних перетворень спонукають навчатися новому протягом усього життя, причому старші засвоюють інноваційні елементи соціального досвіду насамперед від представників молодого покоління.

Виникнення подібної ситуації вперше передбачила ще М.Мід у 1970-х роках [22]. Дослідниця сформувала концепцію трьох типів культур (а фактично – трьох поколінних векторів передачі досвіду): постфігуративної, в якій діти навчаються у батьків; кофігуративної, в якій діти і батьки навчаються у своїх однолітків; і, нарешті, префігуративної, в якій батьки навчаються у дітей. Останню М.Мід і її послідовники пов'язували з реаліями другої половини ХХ ст., утім, як зазначалось у вступному огляді літератури, ні передумови появи, ні перспективи поширення нової моделі не були проаналізовані.

Прагнучи заповнити названі теоретичні прогалини, зауважимо, що передача соціального досвіду від молодшого до старшого покоління стає можливою тоді, коли перше починає виступати основним соціальним носієм таких знань, умінь, технологій тощо, якими переважно не володіє, але в яких відчуває потребу друге.

В умовах прискорених соціокультурних трансформацій виконуються обидві вимоги. З одного боку, молодь є головним носієм інноваційних компонентів соціального досвіду в суспільстві, оскільки: засвоює нове в освітньому процесі, насамперед у рамках здобуття професійної освіти (звісно, сам цей процес постфігуративний); є, принаймні в Україні, основним користувачем Інтернету як важливого каналу отримання нових знань; має ширшу часову перспективу –

звідси довіра до нового і його позитивне сприйняття; не має проблем з деактуалізацією раніше набутого досвіду [5; 14]. З другого боку, очевидно є потреба представників старшого покоління в адаптації до змін, у збереженні власної соціальної, зокрема професійної, компетентності (а отже, конкурентоспроможності на ринку праці), що навряд чи може бути досягнуто без освоєння нових знань і технологій.

З огляду на залежність становлення префігуративної моделі від показників інноватизації соціуму, вона характерна насамперед для передачі тих елементів соціального досвіду, які оновлюються найбільш інтенсивно, і неоднаковою мірою поширена в різних регіонах і різних сферах життєдіяльності. Даний поколінний вектор значно частіше проявляється у трансляції знань, умінь, навичок, ніж, скажімо, трансляції соціальних норм і цінностей, він взагалі не притаманний для передачі звичаєвих, традиційних моделей поведінки. Це виразно міський феномен, що пов'язаний переважно зі сферою комунікативних практик, професійною діяльністю, технологічними аспектами облаштування побуту, тоді як у сфері сімейних і дружніх взаємин, у сільській місцевості продовжує панувати постфігурація. Щодо перешкод на шляху утвердження префігуративної моделі, то як ключову слід відзначити численні вікові стереотипи, засвоєні в дитинстві уявлення про “правильні” алгоритми міжпоколінних взаємодій.

Таким чином, здійснений аналіз дає змогу окреслити особливості передачі соціального досвіду в сучасному суспільстві з погляду об'єкта і суб'єктів, каналів і механізмів, загальних характеристик інтенсивності й організованості перебігу даного процесу. Зміни кожного з цих аспектів були розглянуті у вимірі їх зумовленості прискореними трансформаціями соціокультурної царини. Перспективу подальших досліджень становить пошук відповіді на питання про зворотну детермінацію, тобто вплив актуальних особливостей передачі соціального досвіду на динаміку окремих соціокультурних параметрів.

Література

1. Ахиезер А.С. *Философские основы социокультурной теории и методологии* / А.С.Ахиезер // *Вопросы философии*. – 2000. – №9. – С. 29–45.
2. Лапин Н.И. *Социокультурный подход и социетально-функциональные структуры* / Н.И.Лапин // *Социологические исследования*. – 2000. – №7. – С. 3–12.
3. Черниш Н. *Основні поняття й положення соціокультурного підходу та специфіка застосування їх у соціології* / Наталія Черниш, Ольга Ровенчак // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2006. – № 1. – С. 37–53.
4. Черниш Н. *Соціокультурний підхід у соціогуманітарних науках: обмін сенсами* / Наталія Черниш, Ольга Ровенчак // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2005. – № 4. – С. 92–103.
5. Катаев С. *Консервативні та модернізаційні компоненти соціокультурних трансформацій* / Станіслав Катаев // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2000. – № 1. – С. 76–81.
6. Катаев С.Л. *Соціокультурна трансформація сучасного українського суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. соціол. наук: спец. 22.00.01 “Теорія та історія соціології”* / С.Л.Катаев. – К., 1998. – 32 с.
7. Лапин Н.И. *Проблема социокультурных трансформаций* / Н.И.Лапин // *Вопросы философии*. – 2000. – №6. – С. 3–17.
8. Степаненко В. *Суспільна трансформація у соціокультурній моделі інтерпретації* / Віктор Степаненко // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2003. – № 4. – С. 89–109.
9. Rule J.B. *The once and future information society* / J.B. Rule, Y.Besen // *Theory & society*. – Dordrecht, 2008. – Vol. 37, № 4. – P. 317–342.
10. Krings B. *The sociological perspective on the knowledge-based society: Assumptions, facts and visions* / B.Krings // *Enterprise and work innovation studies*. – Monte de Caparica, 2006. – № 2. – P. 9–20.
11. Кастельс М. *Информационная эпоха: экономика, общество и культура* / М.Кастельс. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
12. Мальковская И.А. *Профиль информационно-коммуникативного общества (обзор зарубежных теорий)* / И.А. Мальков-

ская // Социологические исследования. – 2007. – № 2 (274). – С. 76–85.

13. Бауман З. Индивидуализированное общество / З.Бауман. – М. : Логос, 2002. – 390 с.

14. Злобіна О. Міленіум: соціальний час в образах масової свідомості / Олена Злобіна, Всеволод Тихонович // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 1. – С. 14–33.

15. Злобіна О. Традиціоналізм та інновація в українському вимірі / Олена Злобіна, Всеволод Тихонович // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 4. – С. 69–93.

16. Люббе Г. В ногу со временем. О сокращении нашего пребывания в настоящем / Г.Люббе // Вопросы философии. – 1994. – № 4. – С.94–113.

17. Белинская Е.П. Стратегия самопрезентации в Интернет и её связь с реальной идентичностью / Е.П.Белинская, А.Е.Жичкина. – <http://flogiston.ru/projects/articles/strategy/shtml>

18. Обухова Л.Ф. Концепция Жана Пиаже: за и против / Л.Ф.Обухова. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – 191 с.

19. Пауэр Ф.К. Подход Лоуренса Кольберга к нравственному воспитанию / Ф.К.Пауэр, Э.Хиггинс, Л.Кольберг // Психологический журнал. – 1993. – № 3. – С. 175–182.

20. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 376 с.

21. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Флинта, МПСИ, Прогресс, 2006. – 352 с.

22. Мид М. Культура и мир детства: Избранные произведения / Маргарет Мид. – М. : Гл. ред. вост. лит., 1988. – 429 с.